

Ks. MAREK ŻMUDZIŃSKI

Wydział Teologii

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

w Olsztynie

Jan Paweł II – *Pontifex Maximus* dialogu międzyreligijnego

Streszczenie: Dialog jest pojęciem, które po Soborze Watykańskim II wyznaczyło kierunki poszukiwań teologicznych i duszpasterskich. Pontyfikat Jana Pawła II był z całą pewnością czasem, w którym szeroko pojęty dialog stał się codziennym wymiarem eklezjalnej aktywności. Użyta w tytule niniejszego artykułu nazwa *Pontifex Maximus*, (Najwyższy Budowniczy mostów) wskazuje na najwyższą godność Biskupa Rzymu w wymiarze kapłańskim, ale też na jego zdeterminowanie w dialogu międzyludzkim, rozumianym jako dialog ekumeniczny, międzyreligijny i kulturowy. Papież Jan Paweł II był więc kontynuatorem soborowego dynamizmu, dając jednocześnie pogłębione podstawy dialogu oraz dyskredytując wszystkie jego wypaczenia. Wskazywał właściwe formy dialogu i wyznaczał zadania poszczególnym członkom wspólnoty Kościoła. Wobec przedstawicieli innych religii wysuwał propozycje płaszczyzn spotkania i je inicjował. Świadczą o tym chociażby najbardziej spektakularne wydarzenia, jak wizyta w rzymskiej synagodze czy Światowy Dzień Modlitwy o Pokój w Asyżu.

Słowa kluczowe: dialog, Jan Paweł II, Kościół, kultura, pokój, religia, zbawienie.

Wstęp

Wielość religii i kultur jest faktem, który w globalizującym się świecie inspiruje do refleksji naukowej, ale też generuje praktyczne działanie, którego celem jest troska o przyszłość człowieka i świata. W przestrzeni religijnej i eklezjalnej symbolem takiej aktywności od wielu lat stał się Asyż. 27 października 2011 roku papież Benedykt XVI zaprosił ok. 300 przedstawicieli różnych religii i wyznań chrześcijańskich na „Dzień refleksji, dialogu i modlitwy o pokój i sprawiedliwość na świecie”. Stało się to dokładnie w 25. rocznicę historycznego spotkania przedstawicieli różnych religii, zaproszonych przez Jana Pawła II do Asyżu na modlitwę o pokój. Osobistą obecność papieża należy widzieć jako świadectwo odpowiedzialności Najwyższego Pasterza Kościoła powszechnego

nie tylko za przynależących i przyporządkowanych doń, ale za wszystkich ludzi dobrej woli¹.

W przekonaniu Benedykta XVI spotkanie powinno sprzyjać dialogowi między ludźmi o różnej przynależności religijnej i przynieść promień światła zdolny oświecić umysły i serca wszystkich ludzi, aby uraza ustąpiła przed przebaczeniem, podział przed pojednaniem, nienawiść przed miłością, przemoc przed łagodnością, a na świecie zapanował pokój. Zaś wszystkim członkom Kościoła papież wyznaczył zadanie: „jako chrześcijanie chcemy prosić Boga o dar pokoju, pragniemy Go błagać, aby uczynił nas narzędziami swego pokoju w świecie wciąż rozdartym przez nienawiść, podziały, egoizm, przez wojnę”².

Taka postawa powinna być znakiem zaangażowania Kościoła w najogólniej pojęty dialog międzyludzki, który jest jednocześnie zaangażowaniem misyjnym i ewangelizacyjnym. Nauczanie Soboru Watykańskiego II, wskazujące na możliwość zbawienia poza Kościołem widzialnym³ i potrzebę dialogu z religiami niechrześcijańskimi⁴, wprowadziło radykalny przełom w świadomości Kościoła oraz wpłynęło na zasadniczą zmianę relacji Kościoła do świata i obecnych w nim innych religii⁵. Kluczowym pojęciem promującym te przemiany w refleksji teologicznej i praktyce stał się dialog⁶. Określenie to „będące normą

¹ E. Sakowicz, *Znak Asyżu*, „Nasz Dziennik” z dn. 27 października 2011, s. 2.

² Benedykt XVI, *Asyż ma sprzyjać dialogowi. Przemówienie na Audjencji Generalnej 26.10.2011*, <http://info.wiara.pl/doc/994206.Papiez-Asyz-ma-sprzyjac-dialogowi> (odczyt z dn. 20 marca 2012).

³ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, n. 16; Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, n. 22. 92; Sobór Watykański II, *Dekret o działalności misyjnej Kościoła „Ad gentes divinitus”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, n. 7.

⁴ Należy wskazać w całości na *Deklarację o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”* (w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967).

⁵ Stosunek Kościoła do religii niechrześcijańskich ukształtowany w tradycji przedsoborowej charakteryzuje się przede wszystkim świadomością zdecydowanej wyższości nad innymi religiami z tytułu swego boskiego pochodzenia oraz pełni prawdy i łaski. Związane jest z tym poczucie całkowitej wystarczalności w zakresie życia religijnego i negatywna ocena tych wartości i możliwości w innych religiach. Wynika zaś z tego żarliwy prozelityzm, usiłujący wszystkimi możliwymi środkami przekazać innym wyznawcom posiadane skarby nadprzyrodzonej prawdy i łaski. Szerzej na ten temat zob. S. Nagy, *Wprowadzenie do Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich*. w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, s. 328.

⁶ W omawianym kontekście termin ten można pojmować trojako: „oznacza wzajemną komunikację dla osiągnięcia określonego wspólnego celu (...). Postawa szacunku i przyjaźni, która przenika albo powinna przenikać wszystkie działania składające się na posłannictwo ewangelizacyjne Kościoła (...). Całokształt relacji między religiami, relacji pozytywnych i konstruktywnych, z osobami i wspólnotami różnych wierzeń w celu wzajemnego poznania i wzbogacania jednych poprzez drugich, w całkowitym wszakże posłuszeństwie prawdzie i w szacunku dla wolności każdego”. *Dialogus et predicatio*. Dokument Rady Biskupów ds. Dialogu Międzyreligijnego oraz Kongregacji Ewangelizacji Narodów 1991. Cyt. za: M. Zago, *Dialog międzyreligijny*, w: *Kościół Misyjny. Podstawowe studium misjologii*, red. S. Karotempler, Warszawa 1997, s. 115.

i ideałem”⁷ w konsekwencji spowodowało uznanie pluralizmu religijnego jako zjawiska stałego i zwyczajnego. Od tej pory więc dialog opisuje całokształt pozytywnych i konstruktywnych stosunków międzywyznaniowych z osobami i wspólnotami niechrześcijańskimi, mającymi na celu wzajemne poznanie i obopólne ubogacenie⁸.

Niebagatelny wpływ na taką sytuację miał papież Paweł VI, ogłaszając jeszcze w trakcie trwania Soboru encyklikę *Ecclesiam suam*, nazywaną przez niektórych „wielką kartą dialogu”⁹. Jego spotkania z żydowskimi i islamskimi przywódcami w Ziemi Świętej oraz z przedstawicielami wyznawców hinduizmu w Bombaju to początek nowej praktyki sprawowania urzędu Następcy św. Piotra. Instytucjonalnym znakiem tego przełomu stał się utworzony przez tego Papieża w roku 1964 Sekretariat dla Niechrześcijan¹⁰. Stał się on narzędziem poszukiwania metod i dróg autentycznego dialogu z niechrześcijanami. Konstytucja *Regimini Ecclesiae* upatrywała jego rolę w tym, aby „niechrześcijanie byli poznawani i słusznie szanowani przez chrześcijan i by niechrześcijanie ze swej strony mogli w odpowiedni sposób poznać i darzyć szacunkiem chrześcijańską doktrynę i chrześcijańskie życie”¹¹.

Jan Paweł II inspiratorem dialogu

Pontyfikat Jana Pawła II był z całą pewnością czasem, w którym szeroko pojęty dialog stał się codziennym wymiarem eklezjalnej aktywności. Użyta w tytule niniejszego artykułu nazwa *Pontifex Maximus*¹² (Najwyższy Budowniczy

⁷ Dokument Sekretariatu dla Niechrześcijan poświęcony zagadnieniom dialogu i misji. Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii. 10.06.1984, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1984 nr 7, s. 1 (dalej: OsRomPol).

⁸ Por. *tamże*.

⁹ M. Zago, *dz. cyt.*, s. 116.

¹⁰ Sekretariat dla Niechrześcijan wyłoniony został z Kongregacji Ewangelizacji Narodów, zaś w czerwcu 1988 r. przekształcony w Papieską Radę ds. Dialogu Międzyreligijnego.

¹¹ Paweł VI, *Konstytucja „Regimini Ecclesiae Universae”*, „Acta Apostolicae Sedis” 1967 nr 36, s. 919–920.

¹² *Pontifex* (budowniczy mostów) to nazwa, która jest rdzeniem innej frazy tytułów prymacyalnych, ukazujących kapłańską godność papieża. Gdy się pojawiła (IV w.), była synonimem biskupa. Odniesć ją należy do określenia *Pontifex Maximus* (Najwyższy Kapłan), który wywodzi się wprost z pogańskiej tradycji rzymskiej – taki tytuł nosili kapłani stojący na czele kolegium kapłańskiego, zaś od ustanowienia Cesarstwa Rzymskiego tytuł ten nosili cesarze jako zwierzchnicy religijni. Zrzekli się go w 382 r. cesarze Gracjan i Teodozjusz. Podkreślenia godnym jest fakt, że tytułu tego nigdy nie używali w stosunku do siebie papieże. Bowiem dopiero w XV w., w związku z odkryciem przez ówczesnych humanistów pomników starożytności, zaczęto tytuł ten umieszczać na nagrobkach papieży oraz na monumentach i w biografiiach im poświęconych. Przykładowo na Soborze Laterańskim V posługiwano się nim w skierowanych do papieża przemówieniach. Należy dodać, że tytułu tego użył już Tertulian na określenie papieża św. Kaliksta I, ale w formie ironicznej, stąd nie można go traktować jako oficjalnego określenia z tamtego czasu.

Mostów) wskazuje na najwyższą godność Biskupa Rzymu w wymiarze kapłańskim, ale też na jego nakierowanie na dialog międzyludzki, rozumiany jako dialog ekumeniczny, międzyreligijny i kulturowy. Papież Jan Paweł II był więc kontynuatorem owego dialogalnego dynamizmu, zainicjowanego na Soborze Watykańskim II, dając jednocześnie pogłębione podstawy dialogu¹³, dyskredytując wszystkie jego wypaczenia. Wskazywał też właściwe formy dialogu i wyznaczał zadania poszczególnym członkom wspólnoty Kościoła. Wobec przedstawicieli innych religii wysuwał propozycje płaszczyzn spotkania i je inicjował. Świadczą o tym chociażby najbardziej spektakularne wydarzenia, jak wizyta w rzymskiej synagodze czy Światowy Dzień Modlitwy o Pokój w Asyżu, o którym wspomniano na początku. Oczywiście papieska posługa – jego nauczanie czy też pasterskie decyzje wynikające formalnie z prymatu – mogły dotyczyć w tym wypadku członków Kościoła. W stosunku bowiem do wyznawców innych religii o prymacie można mówić jedynie pośrednio, jako o rzeczywistości wskazującej najwyższą rangę osoby będącej Głową Kościoła, a jednocześnie podmiotem i partnerem toczącego dialogu. Prymat nie zakłada więc w tym wypadku żadnych zobowiązań ze strony niechrześcijańskiej.

W posłudze papieskiej Jana Pawła II dialog stał się więc jednym z głównych zadań Kościoła w krajach islamskich Afryki, a przede wszystkim w krajach Azji. Rozwój myśli teologicznej ukierunkowany był również – co zrozumiałe – aktualnymi problemami toczącego się w tych rejonach świata dialogu interreligijnego¹⁴. Wobec niepokoju i wielu napięć spowodowanych błędnymi i ryzykownymi teoriami dotyczącymi teologicznych podstaw dialogu i negującymi potrzebę tradycyjnych misji pojawiła się konieczność autorytatywnego głosu Magisterium Kościoła¹⁵. Doktrynalna odpowiedź Jana Pawła II zawarta jest przede wszystkim w encyklikach *Redemptor hominis* i *Redemptoris missio*, w części innych dokumentów¹⁶, w licznych przemówieniach, m.in. przy okazji spotkań z przedstawicielami religii niechrześcijańskich¹⁷, czy też pośrednio

¹³ Por. M. Rusecki, *Chrześcijaństwo a religie pozachrześcijańskie*, w: *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*, red. M. Rusecki, Lublin 1992, s. 630.

¹⁴ W pracach na rzecz dialogu wysunęła się głównie *Federation of Asian Bishops' Conferences* (F.A.B.C.). Jej komisja *Office of Ecumenical and Interreligious Affairs* (O.E.I.A.) zorganizowała wiele seminariów w celu studiowania problemów dialogu. Relacja między Kościołem a religiami niechrześcijańskimi była głównym tematem piątego spotkania generalnego F.A.B.C. w Bandung w czerwcu 1990 roku. Pojawił się problem zasadności misji katolickich wobec rozwijającego się dialogu, a co za tym idzie, potrzeby przepowiadania i nawrócenia. Por. O. Degrijse, *Od „Ad gentes” przez „Evangelii nuntiandi” do „Redemptoris missio”. Czy inna definicja misji?*, w: *Nowa Ewangelizacja*, red. L. Balter, Poznań 1993, s. 120–121.

¹⁵ Komplementarne ujęcie tego zagadnienia: por. J. Urban, *Dialog międzyreligijny w posoborowych dokumentach Kościoła*, Opole 1999.

¹⁶ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Rzym 1979, n. 11 (dalej: RH); tenże, *Encyklika „Vita consecrata”*, Rzym 1996, n. 102 (dalej: VC); Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in Africa”*, Rzym 1995, n. 67. 109.

¹⁷ Niektóre z przemówień: *Wiara chrześcijańska a religie niechrześcijańskie. 5.06.1985. Audiencja Generalna*, OsRomPol 1985, nr 6–7, s. 9; *Dialog. 5.02.1986. Madras, spotkanie z przedstawicielami*

w zaakceptowanych przez niego dokumentach odpowiednich dykasterii: w dokumencie Sekretariatu dla Niechrześcijan poświęconym zagadnieniom dialogu i misji *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii* z roku 1984¹⁸ oraz dokumencie Rady Biskupów ds. Dialogu Międzyreligijnego i Kongregacji Ewangelizacji Narodów *Dialogus et praedicatio* z roku 1991¹⁹, a także bardzo ważnej w myśli teologicznej Kościoła Deklaracji Kongregacji Nauki Wiary *Dominus Iesus*.

Dialog i misje

Istotne jest też zwrócenie uwagi na wypowiedzianą przez Jana Pawła II fundamentalną tezę metodologiczną, stwierdzającą, że „dialog międzyreligijny należy do misji ewangelizacyjnej Kościoła”²⁰. Papież podkreśla więc, że prowadzenie dialogu jest ewangelizacją. Błędem jednak jest utożsamianie tych pojęć czy też zamienne ich stosowanie. Swoim autorytetem przeciwstawia się też skrajnym ujęciom, według których dialog wyklucza prowadzenie misji *ad gentes*, a więc wyklucza przepowiadanie Ewangelii i potrzebę nawrócenia w imię wartości obecnych w danej religii²¹. Papież, potwierdzając wcześniejsze wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego, podkreśla z naciskiem, że w każdym przypadku „zbawienie pochodzi od Chrystusa, a dialog nie zwalnia od ewangelizacji”²².

Pochopnym byłoby jednak wyciągnięcie wniosków o dyskredytowaniu przez niego innych religii. Wydaje się bowiem, że jego sformułowania o działaniu Chrystusa i Ducha Świętego poza widzialnymi granicami Kościoła idą dalej niż poprzedzające jego nauczanie dokumenty Kościoła²³. W tym wypadku chodzi jednak o poprawne ujęcie teologiczne dialogu i umiejscowienie go w całościowej misji Kościoła. Dla Jana Pawła II dialog i głoszenie Chrystusa, w świetle ekonomii zbawienia, są integralnymi wymiarami misji *ad gentes*. Należy więc uznawać prawdziwe wartości innych religii, łącznie z możliwością zbawienia, jednak ze świadomością, że jest to zawsze tajemnicze dzieło Chrystusa, który

religii niechrześcijańskich, OsRomPol 1986, nr 2, s. 8–9; *Słowo i miłość dla owocnego dialogu*. 27.04.1979. *Do Sekretariatu do Spraw Niechrześcijan*, w: *Nauczanie Papieskie II*, 1 1979 (styczeń–czerwiec), red. F. Kniołek, Poznań 1990, s. 423–425; *Przemówienie do młodzieży muzułmańskiej, Casablanca, 19 sierpnia 1985*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 439–449; *Przemówienie na zakończenie Światowego Dnia Modlitwy o Pokój. Asyż, 27 października 1986*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 406–413; *Odnalezione braterstwo*. 13.04.1986. *Przemówienie w rzymskiej Synagodze Większej*, OsRomPol 1986, nr 4, s. 25–26.

¹⁸ OsRomPol 1984, nr 7, s. 1. 4–5.

¹⁹ Papieska Rada do spraw Dialogu Międzyreligijnego, Kongregacja do spraw Ewangelizacji Narodów, *Dialog i przepowiadanie*, Rzym 1991.

²⁰ Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Rzym 1990, n. 55 (dalej: RMis). Por. VC, n. 79.

²¹ Pozytywny wykład doktrynalny na temat konieczności głoszenia orędzia Chrystusa uwypuklony jest szczególnie w RMis, n. 2. 4–6. 17–19. 29. 36. 46. 55.

²² RMis, n. 55.

²³ Wypowiedzi Jana Pawła II : RMis, n. 6. 10. 18. 20. 25. 28–29.

zwyczajną drogą zbawienia ustanowił Kościół i wyposażył go w pełnię środków do niego prowadzących²⁴. Inne religie są więc dla Kościoła pozytywnym wyzwaniem, pobudzają do „odkrywania i rozpoznawania znaków obecności Chrystusa i działania Ducha, jak też do pogłębiania własnej tożsamości i dawania świadectwa integralności Objawienia, którego jest stróżem dla dobra wszystkich”²⁵.

Otwarte więc zostały nowe obszary badań teologicznych, dotyczące tajemnicy obecności zbawczej łaski Chrystusa poza widzialnymi granicami Kościoła, jednocześnie zaś wskazano i potwierdzono wyjątkowość Kościoła, jego tożsamość i wynikającą z tego odpowiedzialność. Całościowo ujęty dialog osadzony został na płaszczyźnie miłości i nadziei odniesionej do dynamizmu Bożego działania. Takich kryteriów – według Jana Pawła II – domaga się wyznawana wiara nadprzyrodzona i szacunek do każdego człowieka, wolności jego sumienia i przekonań²⁶.

W tak szeroko ujętym kontekście i biorąc pod uwagę powyższe kryteria, ówczesny Następca św. Piotra stwierdził, że „przed dialogiem otwiera się szerokie pole działania”²⁷. Jednocześnie formułował apele o zaangażowanie wszystkich wiernych w rozwijanie dialogu, stosownie do swych kompetencji. Szczególne zadania w tej dziedzinie wyznaczał Ojciec Święty ludziom świeckim, widząc ich rolę jako niezbędną²⁸. Gdy niewielu jest prowadzących specjalistyczny dialog na tematy doktrynalne, to wszyscy powołani są do prowadzenia „dialogu życia”. Promować ma on ogólnoludzkie wartości, mające swoje korzenie w Bogu²⁹. Papież zachęcał do trwania też tych wszystkich, których wysiłki nie spotykają się z należytych przyjęciem i odpowiedzią, a jedynym możliwym świadectwem danym Chrystusowi jest bezinteresowna służba człowiekowi³⁰.

²⁴ RMis, n. 55; Jan Paweł II, *List do Biskupów Azji z okazji piątego Zebrania Plenarnego Federacji Konferencji ich Episkopatów*. 23.06.1990, OsRomPol 1990, nr 7–8, s. 14–15; Jan Paweł II, *Wiara chrześcijańska a religie niechrześcijańskie*. 05.06.1985, OsRomPol 1985, nr 6–7, s. 9.

²⁵ RMis, n. 56. Papież stanowczo odrzuca takie czynniki, jak ludzka taktyka, wyrachowanie, rezygnacja z własnych przekonań czy irenizm, które pozornie tylko mogą ożywiać dialog. Wskazuje zaś na konsekwencję względem własnych tradycji, otwartość na zrozumienie innych oraz pełne pokory i prawdy świadectwo.

²⁶ RMis, n. 56; RH, n. 12. Papież przytacza w tym kontekście słowa Izaaka de Stella: „Tylko miłość powinna rozstrzygać, czy coś ma być wykonane czy zaniechane, zmienione czy nie zmienione”. RMis, n. 60.

²⁷ RMis, n. 57. Szczegółowy opis dialogu zob. Jan Paweł II, *Dialog...*, s. 8–9.

²⁸ „Świeccy przez osobisty przykład i własną działalność mogą wpłynąć dodatnio na polepszenie stosunków pomiędzy wyznawcami różnych religii (...). Wszyscy wierni, a zwłaszcza ci ludzie świeccy, którzy czy to w swojej ojczyźnie, czy na emigracji żyją pośród ludów wyznających inną niż oni religię, winni być dla tych ludów znakiem Pana Boga i Jego Kościoła”. Jan Paweł II, *Adhortacja apostołska „Christifideles laici”*, Rzym 1988, n. 35.

²⁹ Por. VC, n. 102; Rada Biskupów ds. Dialogu Międzyreligijnego, *dz. cyt.*, n. 42. Na temat takiego dialogu w kontekście afrykańskim zob. E. Sakowicz, *Dialog chrześcijaństwa z religiami Afryki*, w: *Kultury i religie Afryki a ewangelizacja*, red. H. Zimoń, Lublin 1995, s. 245–246.

³⁰ RMis, n. 57.

Wskazane powyżej wątki nauczania papieskiego określiły ogólne ramy doktrynalne dialogu międzyreligijnego, świadcząc o wnikliwym zainteresowaniu i rozeznaniu Biskupa Rzymu wypełniającego w tym obszarze swój urząd nauczycielski. Nie jest to jednak jedyna płaszczyzna realizacji jego funkcji prymacjalnej w wymiarze budowania dialogu. Jan Paweł II, wytyczając całemu Kościołowi sposoby i kierunki zaangażowania w dialog, sam był równocześnie jego inicjatorem i animatorem. Godne przytoczenia są tu słowa deklaracji wypowiedziane na plenarnym spotkaniu Sekretariatu dla Niechrześcijan: „Dialog jest czymś fundamentalnym dla Kościoła (...). Dlatego ja sam, począwszy od pierwszej mojej encykliki, poprzez spotkania z różnymi osobistościami, a zwłaszcza z okazji moich podróży, nie przestaję nigdy podkreślać wagi, motywacji i możliwości tego dialogu”³¹.

Cechą charakterystyczną podejmowanego przez Najwyższego Pasterza Kościoła dialogu była konsekwencja w realizacji wytyczonych wcześniej wskazań. Nie był więc papież zwolennikiem powierzchownych rozwiązań, rezygnacji z własnej tożsamości, synkretyzmu czy irenizmu³². Realizując zaś postulat spotkania w prawdzie i wzajemnej otwartości, był zawsze wiarygodnym świadkiem wiary. Wobec przedstawicieli innych religii stawał jako świadek Chrystusa i pierwszy sługa Kościoła³³. Na spotkaniu z młodzieżą muzulmańską na stadionie w Casablance, postrzeganym przez siebie jako bezprecedensowym i jednym z najważniejszych w dziedzinie dialogu³⁴, wyraźnie uwypuklił też swoją misję pasterską Następcy św. Piotra³⁵.

³¹ Cyt. za O. Degrijse, *dz. cyt.*, s. 120. Dopowiedzeniem mogą być słowa Jana Pawła II wypowiedziane na pierwszej audiencji, jakiej udzielił członkom Plenarnego Zgromadzenia Sekretariatu do Spraw Niechrześcijan: „Myślę, że niektórzy z was zastanawiali się, czy nowy Papież okaże podobne [jak Paweł VI – M.Ż.] zainteresowanie i uwagę sprawą religii niechrześcijańskich. W mej encyklice *Redemptor hominis* usiłowałem odpowiedzieć na to zagadnienie (...). Pozachrześcijański świat jest rzeczywiście ciągle przed oczami Kościoła i Papieża. Jesteśmy prawdziwie zaangażowani w tę sprawę, aby jej służyć z wielkoduszością”. *Słowo i miłość...*, s. 423–424. Por. RH, n. 11.

³² Ilustracją mogą być słowa inauguracyjne Światowy Dzień Modlitwy o Pokój: „To, że przybyliśmy tutaj, nie znaczy, że zamierzamy szukać religijnego porozumienia lub dyskutować na temat naszych przekonań. Nie znaczy też, że religie mogą pojednać się ze sobą na płaszczyźnie wspólnego zaangażowania w realizację ziemskiego planu, który stałby się ważniejszy niż one same. Nie jest też ustępstwem na rzecz relatywizmu religijnego”. *Przemówienie na rozpoczęcie Światowego Dnia Modlitwy o Pokój, Asyż, 27 października 1986*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 403–404.

³³ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie na rozpoczęcie...*, s. 405; tenże, *Przemówienie na zakończenie...*, s. 406; tenże, *Jesteśmy Gotowi współpracować z wami. 24.02.1981. Do przedstawicieli religii niechrześcijańskich w Japonii*, w: *Nauczanie Papieskie*, IV.1, Poznań 1989, s. 248.

³⁴ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s. 83.

³⁵ „Jeżeli o mnie chodzi, sprawuję w Kościele katolickim zadanie następcy Piotra, tego Apostoła, którego Jezus wybrał, by umacniał swoich braci w wierze. Po papieżach, którzy bez przerwy następowali po sobie w ciągu historii, dzisiaj ja jestem biskupem Rzymu, powołanym do tego, by wśród moich braci w świecie być świadkiem wiary i gwarantem jedności wszystkich członków Kościoła”. Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży muzulmańskiej, Casablanca, 19 sierpnia 1985*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 440.

Prakseologiczny wymiar dialogu

Należy również podkreślić jeszcze inny rys zaangażowania Jana Pawła II. Świadomy swej papieskiej odpowiedzialności za dzieło ewangelizacyjne Kościoła, w tym wypadku za dialog międzyreligijny, papież dawał też konkretne propozycje płaszczyzny spotkania. Miały one wymiar zarówno antropologiczno-kulturowy, jak i religijny³⁶. Pierwszym punktem odniesienia winno być dobro człowieka. Godność osoby ludzkiej, jej wolność, w szczególności wolność religijna realizowane w klimacie pokoju, to podstawowe wyzwanie skierowane do wszystkich religii³⁷. W tym obszarze papież widzi nie tylko możliwość współpracy wszystkich religii, ale jest to dla niego jednoznaczny imperatyw: „Ten, który mówi do was dzisiaj, jest przekonany, że człowiek jest drogą, jaką Kościół katolicki musi podążać, aby dochować wierności samemu sobie (...). Z takim samym przekonaniem chciałbym potwierdzić to, że człowiek jest główną drogą, jaką podążać musi cała ludzkość”³⁸.

Dobro ludzkości, której wymiernym wskaźnikiem jest pokój, było więc dla papieża obszarem wspólnego zaangażowania i jednocześnie świadectwem wobec świata. Ważnym elementem jest tu przekonanie, że osiągnięcie pokoju przekracza ludzkie siły. Stąd poszukiwanie jego źródeł i sposobów urzeczywistniania prowadzi ku transcendencji. Dlatego zrozumiałym jest, że Jan Paweł II, inicjując historyczne spotkanie przedstawicieli religii świata, jako jego cel uczynił modlitwę o pokój³⁹. W jego przekonaniu jest to też możliwość uświadomienia sobie wspólnego pochodzenia i wspólnego przeznaczenia ludzkości⁴⁰.

Dodać należy w tym miejscu, że Kościół oprócz tych ogólnych, dotyczących wszystkich religii odniesień, prowadzi również dialog z poszczególnymi religiami, z charakteryzującą ich specyfiką⁴¹. Jan Paweł II podkreślał tu znaczenie

³⁶ E. Sakowicz, *Dialog...*, s. 238–245.

³⁷ Jan Paweł II, *Wszystko jest możliwe, otrzymaliście bowiem Ducha Świętego. 14.08.1985. Jaunde. Przemówienie pożegnalne*, OsRomPol 1985, nr 9, s. 16.

³⁸ Tenże, *Przemówienie do przedstawicieli innych religii i kultur, Delhi, 2 lutego 1986*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 451.

³⁹ 27 października 1986 roku na zaproszenie Jana Pawła II zgromadziło się w Asyżu 47 delegacji reprezentujących – obok wyznań chrześcijańskich – 13 religii świata, by modlić się o pokój. Dokumentacja tego spotkania: OsRomPol 1986, nr 10, s. 1. 13–18. Zob. też J. Willebrands, W. Rzędzioch, K. Bukowski, *Asyż. Spotkanie religii świata*, Kalwaria Zebrzydowska 1990.

⁴⁰ Jan Paweł II, *Przemówienie na zakończenie...*, s. 409; tenże, *Asyż – wspólne świadectwo Bożej tajemnicy, która jest jedynym źródłem pokoju. 25.01.1987. Zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, OsRomPol 1987, nr 1, s. 15; tenże, *Wierzący zjednoczeni w budowaniu pokoju. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1992*, w: *Orędzia Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Jękot, P. Słabek, Kraków 1998, s. 127. Taka perspektywa jest zgodna z nauczaniem Soboru Watykańskiego II, według którego jedność rodzaju ludzkiego należy rozumieć nie tylko w sensie biologicznym, ale także teologicznym: jedność pochodzenia, celu ostatecznego i zbawienia przyniesionego przez Jezusa Chrystusa, jedynego Zbawiciela ludzkości. Por. DRN, n. 1. Na ten temat zob. też: M. Zago, *dz. cyt.*, s. 117.

⁴¹ *Teologia fundamentalna*, t. 2, red. T. Dzidek, Ł. Kamykowski, A. Kubiś, Kraków 1998, s. 137–143.

dialogu z judaizmem i islamem⁴². Bez wątplenia największą intensywnością charakteryzował się ten pierwszy⁴³. Judaizm i chrześcijaństwo wyrastają ze wspólnego korzenia – tradycji Starego Testamentu i kierują się ku czasom eschatologicznym; z drugiej strony odmienne rozwijanie wspólnego dziedzictwa spowodowało głęboki rozdźwięk i wzajemną opozycję⁴⁴. Pontyfikat Jana XXIII i Sobór Watykański II rozpoczęły nowy, intensywny okres dialogu.

Papież, nawiązując do tej spuścizny, rozpoczął nowy, dynamiczny etap czy też nową jakość tego dialogu⁴⁵. Można nawet mówić o osobistym odniesieniu Jana Pawła II do Żydów i ich religii, co miało i ma zasadniczy wpływ na toczony dialog⁴⁶. Bez wątplenia przełomowym momentem jego pontyfikatu, dotyczącym omawianego problemu była wizyta w rzymskiej synagodze⁴⁷. Po raz pierwszy od czasów apostołskich Następca św. Piotra wszedł do żydowskiego domu modlitwy, po raz pierwszy papież w synagodze przemawiał do Żydów i modlił się z nimi. Dla Jana Pawła II istotnym wymiarem tego spotkania było potwierdzenie dorobku toczzonego dialogu i zapewnienie o jego dalszym rozwoju⁴⁸. Jak sam wspominał: „dane mi było w czasie tych pamiętnych odwiedzin wypowiedzieć słowa o »starszych braciach w wierze«. Te słowa streszczają zresztą wszystko, co powiedział Sobór i co nie może nie być dogłębnym przekonaniem

⁴² Jan Paweł II, *List apostolski „Tertio Millennio Adveniente”*, Rzym 1994, n. 53. Papież odwołuje się tu do zbliżającego się Wielkiego Jubileuszu, stwarzającego szansę pogłębienia dialogu i spotkania w symbolicznych miejscach dla tych trzech religii: Betlejem, Jerozolimie, Synaju. Na temat toczącego się dialogu z islamem i roli Jana Pawła II por. A. Camps, *Chrześcijaństwo a islam – nowe szanse na lepsze stosunki?*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 1992, nr 4, s. 117–124.

⁴³ Perspektywę tego dialogu prezentuje: J. Warzecha, *Współczesna postawa Kościoła względem Żydów*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 1995, nr 4, s. 121–131.

⁴⁴ *Teologia fundamentalna...*, s. 138.

⁴⁵ Jan Paweł II, odwołując się do pierwszych inicjatyw czy też pragnień dialogu na spotkaniu w synagodze rzymskiej, podkreślił dwa symboliczne wydarzenia: „Wiem także, że w noc, która poprzedziła śmierć papieża Jana, Główny Rabin przyszedł z grupą wiernych Żydów na plac św. Piotra, by wmieszany w tłum katolików i innych chrześcijan modlić się i czuwać, niejako pragnąc dać – w sposób milczący, ale jakże skuteczny – świadectwo wielkości ducha tego papieża (...). Chciałbym nawiązać teraz właśnie do spuścizny po papieżu Janie, który (...) przejeżdżając tędy pewnego dnia, kazał zatrzymać samochód, ażeby pobłogosławić Żydów tłumnie wychodzących z tej świątyni”. Jan Paweł II, *Odnalezione braterstwo...*, s. 25. Na ten temat por. J. Warzecha, *dz. cyt.*, s. 126–129; J. Turowicz, *Żydzi w nauczaniu Jana Pawła II*, „Ateneum Kapłańskie” 1990, nr 2, s. 203–221.

⁴⁶ Mówi o tym sam Jan Paweł II (*Przekroczyć...*, s. 85–88).

⁴⁷ W opinii obserwatorów był to moment historyczny. Tak też odbierała go strona żydowska. Dokumentacja tego spotkania zob. OsRomPol 1986, nr 4, s. 24–26.

⁴⁸ Dla Jana Pawła II punktem zwrotnym dialogu była deklaracja *Nostra aetate* (zwłaszcza n. 4), która m.in. odkrywa wewnętrzną więź Kościoła Chrystusowego z judaizmem. Odchodzi od poglądu przypisującego winę zbiorową i dziedziczną za śmierć Jezusa, a co za tym idzie, nie traktuje Żydów jako odrzuconych, czy przeklętych. W czasie omawianego spotkania Jan Paweł II konkludował: „Z okazji wizyty w waszej synagodze pragnę na nowo je [obecne stosunki – M.Ż.] potwierdzić i ogłosić ich wieczystą wartość. I na tym właśnie polega znaczenie mojej wizyty u was”. *Odnalezione braterstwo...*, s. 25.

Kościoła⁴⁹. Liczne papieskie przemówienia na spotkaniach z przedstawicielami religii żydowskiej oraz wydane dokumenty są świadectwem intensywności i rozwoju tego dialogu⁵⁰. Podkreślić należy też pozytywną ocenę tego zaangażowania ze strony przedstawicieli innych religii. Przykładem może być chociażby publikacja dwóch autorów żydowskich, w tym rabina, poświęcona zaangażowaniu Jana Pawła II w owocny dialog⁵¹.

*
* *

Należy stwierdzić, że soborowy dokument *Nostra aetate*, będący formalną inicjacją nowego obszaru misji Kościoła, w czasie pontyfikatu Jana Pawła II doczekał się wielostronnej realizacji. W kontekście odpowiedzialności Papieża jako Najwyższego Pasterza Kościoła za rozwijający się dialog podkreślić trzeba jego troskę za poprawność doktrynalną, wysiłek pasterski budzący odpowiedzialność we wszystkich członkach Kościoła za ten wymiar ewangelizacji oraz formułowanie nowych płaszczyzn spotkania z innymi religiami i ich inicjowanie. Całość zaś tych wysiłków scala rzeczywistość świadectwa, które daje jako najwyższy autorytet – *Pontifex Maximus* – wcielając w życie autentyczne nauczanie Magisterium, mając na uwadze dobro każdego człowieka oraz budując porozumienie we wspólnocie ludzkiej.

Literatura

- Benedykt XVI, *Asyż ma sprzyjać dialogowi. Przemówienie na Audiencji Generalnej 26.10.2011*, <http://info.wiara.pl/doc/994206.Papiez-Asyz-ma-sprzyjac-dialogowi> (odczyt z dn. 20 marca 2012).
- Camps A., *Chrześcijananie a muzułmanie – nowe szanse na lepsze stosunki?*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 1992, nr 4, s. 117–124.
- Degrijse O., *Od „Ad gentes” przez „Evangelii nuntiandi” do „Redemptoris missio”*. Czy inna definicja misji?, w: *Nowa Ewangelizacja*, red. L. Balter, Poznań 1993, s. 108–132.
- Dokument Sekretariatu dla Niechrześcijan poświęcony zagadnieniom dialogu i misji. Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii. 10.06.1984*, „L’Osservatore Romano”, wyd. polskie, 1984, nr 7, s. 1.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*, Rzym 1988.
- Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Ecclesia in Africa”*, Rzym 1995.
- Jan Paweł II, *Asyż – wspólne świadectwo Bożej tajemnicy, która jest jedynym źródłem pokoju. 25.01.1987. Zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan*, „L’Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1987, nr 1, s. 15.

⁴⁹ Jan Paweł II, *Przekroczyć...*, s. 87.

⁵⁰ Przykładem może być: Komisja Stolicy Apostolskiej ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem, *Pamiętamy: Refleksje nad Szoah*, OsRomPol 1998, nr 5–6, s. 52–56.

⁵¹ B. L. Sherwin., H. Kasimow, *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, Kraków 2001.

- Jan Paweł II, *Dialog*. 5.02.1986. Madras. Spotkanie z przedstawicielami religii niechrześcijańskich, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1986, nr 2, s. 8–9.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”*, Rzym 1979.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio”*, Rzym 1990.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Vita consecrata”*, Rzym 1996.
- Jan Paweł II, *List apostolski „Tertio Millennio Adveniente”*, Rzym 1994.
- Jan Paweł II, *List do Biskupów Azji z okazji piątego Zebrania Plenarnego Federacji Konferencji ich Episkopatów*. 23.06.1990, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1990, nr 7–8, s. 14–15.
- Jan Paweł II, *Odnalezione braterstwo*. 13.04.1986. Przemówienie w rzymskiej Synagodze Większej, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1986, nr 4, s. 25–26.
- Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży muzułmańskiej, Casablanca, 19 sierpnia 1985*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 439–449.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do przedstawicieli innych religii i kultur, Delhi, 2 lutego 1986*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 451.
- Jan Paweł II, *Przemówienie na zakończenie Światowego Dnia Modlitwy o Pokój. Asyż. 27 października 1986*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 406–413.
- Jan Paweł II, *Słowo i miłość dla owocnego dialogu*. 27.04.1979. Do Sekretariatu do Spraw Niechrześcijan, w: *Nauczanie Papieskie*, II,1 1979 (styczeń–czerwiec), red. F. Kniołek, Poznań 1990, s. 423–425.
- Jan Paweł II, *Wiara chrześcijańska a religie niechrześcijańskie*. 5.06.1985. Audyencja Generalna, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1985, nr 6–7, s. 9.
- Jan Paweł II, *Wszystko jest możliwe, otrzymaliście bowiem Ducha Świętego*. 14.08.1985. *Jaunde*. Przemówienie pożegnalne, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1985, nr 9, s. 16.
- Nagy S., *Wprowadzenie do Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, s. 328.
- Papieska Rada do spraw Dialogu Międzyreligijnego, Kongregacja do spraw Ewangelizacji Narodów, *Dialog i przepowiadanie*, Rzym 1991.
- Paweł VI, *Konstytucja „Regimini Ecclesiae Universae”*, „Acta Apostolicae Sedis” 1967, nr 36, s. 885–928.
- Rusecki M., *Chrześcijaństwo a religie pozachrześcijańskie*, w: *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*, red. M. Rusecki, Lublin 1992, s. 623–632.
- Sakowicz E., *Dialog chrześcijaństwa z religiami Afryki*, w: *Kultury i religie Afryki a ewangelizacja*, red. H. Zimoń, Lublin 1995, s. 245–246.
- Sakowicz E., *Znak Asyżu*, „Nasz Dziennik” z dn. 27 października 2011, s. 2.
- Sherwin B. L., Kasimow H., *Jan Paweł II i dialog międzyreligijny*, Kraków 2001.
- Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, s. 334–338.

- Sobór Watykański II, *Dekret o działalności misyjnej Kościoła „Ad gentes divinitus”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, s. 436–474.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, s. 87–170.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, Poznań 1967, s. 519–620.
- Teologia fundamentalna*, t. 2, red. T. Dzidek, Ł. Kamykowski, A. Kubiś, Kraków 1998.
- Turowicz T., *Żydzi w nauczaniu Jana Pawła II*, „Ateneum Kapłańskie” 1990, nr 2, s. 203–221.
- Urban J., *Dialog międzyreligijny w posoborowych dokumentach Kościoła*, Opole 1999.
- Willebrands J, Rzędzioch W., Bukowski K., *Asyż. Spotkanie religii świata*, Kalwaria Zebrzydowska 1990.
- Zago M., *Dialog międzyreligijny*, w: *Kościół Misyjny. Podstawowe studium misjologii*, red. S. Karotempler, Warszawa 1997, s. 115–124.

John Paul II – *Pontifex Maximus* of interreligious dialogue

Summary

Dialogue is the conception which determined the ways of theological and priestly searching made after the Vatican Council II. The pontificate of John Paul II was the time in which the dialogue happened to be the daily measurement of the ecclesiological activity. The name Pontifex Maximus (The Most Important Bridge Builder), that was used in the title of that article, shows the greatest dignity of the Bishop of Rome in the priestly measurement. Hence John Paul II is the continuator of the Council's dynamism simultaneously giving the dialogue's bases and discrediting all its distortions. He showed the correct dialogue forms and pointed jobs to the particular members of the Church's communion. He gave the propositions of meeting and initiated them, to representatives of other religions. The most spectacular events that show it are: the visit to the synagogue of Rome or The World's Prayer for peace in Assisi.

Keywords: Church, culture, dialogue, John Paul II, peace, religion, salvation.